

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

(1921)

Իրողութիւն է թէ խաղաղութեան եւ բարօրութեան հետ կը գոգընմանայ գրականութիւնը. հետեւաբար ի զուր պիտի պահանջենք այսօր հրաշքներ մեր գաղութներուն մէջ՝ երբ օր օրուան վրայ աւելի ճնշիչ եւ աւելի անարկու կը դառնայ տրւած տեսական տագնապար: Ապրիլ. անա օրուան միակ պայքարը:

Որով կարելի է սփոփուիլ առ այժմ կայծկտուած մեր ցրիւ մամուլին, քանի որ այդ իսկ կենսունակութեան մը ապացոյցն է:

Մայր Հայաստանի մէջ շարժուն կեանք մը կայ եւ բերուն գրականութիւն մը՝ *sui generis*, որ հետզհետէ աւելի կը մօտենայ մեզի: Իսկ գաղութի մամուլը, մանաւանդ պարբերականը, տասանորդուած է:

Հայ գրագէտ - կրթութեամբ դասակարգի կեդրոնին մէջ իսկ, Փարիզ, այդ սնանկութիւնն զգալի եղաւ դեռ անցեալ տարի: Դադարեցաւ «ԶՈՒՍԲՈՒՆՈՅ» որ երիտասարդ շունչ մ'ունէր, եւ արդի գրականութեան կը միացնէր գեղարուեստի արուոր էջեր. «ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ» փայլուն հանդէս մը նորոյթի եւ գեղարուեստի նուիրուած՝ անհետացաւ, եւ իր ձակատագիրն ունեցաւ «ՆԱԻՐԻ ԱՇԽԱՐՀ»: «ՀԱՆՔ» սկսնակներու նախափորձերով՝ զգալի պակաս մը չեղաւ. մինչ «ԲՈՒԺԱՆՔ» փնտռուած թերթ մ'էր առողջապահական-բժշկական գեղեցիկ դասերով եւ թեղաբանութիւններով: Բարեբախտաբար անոր տեղը փոխանակեց ուրիշ մը՝ «ԱՌՈՂՁ ԿԵԱՆՔ» որ սակայն հակառակ իր անունն դանդաղ ու հիւսնադափն է, հասկնալի պատճառներով: Ասոնց հետ մահացանկին անցաւ «Revue des études arméniennes» որ իր լեզուական, մատենագրական, բանասիրական յօդուածներով հայ գրականութիւնը մերձեցաւ կ'ընէր եւրոպացի գիտուններուն, եւ մասամբ իր համեստ լուծան կը բերէր հայկական լեզուի հարցերուն եւ պատմական-բանասիրական արդարութիւններուն:

Երկար մաքառեցաւ Պրն. Բաշալեան ոտքի պահելու «Le Foyer» ամսամթերթը, որ ազնիւ դիտումն ունէր սերտ պահելու հայ - ֆրանսական յարաբերութիւնները եւ

մեր ժողովրդեան շահերն հետապնդելու: Ֆրանսայի եւ Սիւրիոյ մէջ:

Ու հիմա կը մնան ֆրանս. ուսանիւն մէջ «ԱՐՁԱԳԱՆԳ-ՃԵՄՐՏՈՒԹԵԱՆ» իսկապէս բեկբեկ արծազանգ որ սրտի չի խօսիր. «ԵՐԿՈՒՆՔ» նուազկոտ, որ գրականութենէ աւելի ընկերական կապերով կը զբաղի. Չ. Ո. Միւլմեան: «ՄԵՆՔ» նոյնպէս դանդաղ կ'երեւի, օրուան գրականութեան հետ կ'ապրի, նկարագրով մը եւ ձգտումներով՝ որոնց սահմանումը այնքան դիւրին չէ: «ԴՐՕՇԱԿ» թէեւ հասուն եւ տարիքոտ, սակայն, աւելի կուսակցական եւ քաղաքական հարցերով կը զբաղի: «ԿԱՎՈՐՆ» անգլուխ ժողովրդեան դաստիարակն է դարձած ու ամէն կողմ կը հասնի ծիծաղելով ու խարազանելով՝ առանց վիրաւորելու:

Չուտ գրական հանդէսը Չօպանեանի «ԱՆԱՀԻՏ»ը կը մնայ. գրական - գեղարուեստական հոխ շտեմարան մը, ուր յարգելի խմբագիրն հմայած է խոմբ մը լաւ գրողներ, մշակելով նորին հետ միջնադարեան գրականութեան նմոյշներ: Խոստացուած է Ապրիլի թիւը, հոխ՝ Հայաստանի շինարարական - տնտեսական եւ գրական կեանքով: Որուն պիտի անդրադառնանք յաջորդով, ինչպէս եւ «ՀԱՆԴ. ՍՄՍ»-ի:

Ֆրանսայի միւս գաղութները չկրցան գրական մեծություն մը ստեղծել: Ս. Պ. Գեթ. Մարտիկայէն կը սպասուէր: Բողոքական «ԲԱՆԲԵՐ» մը կայ, որ գրական արժէքէ զուրկ է: Մէկ երկու փոքրիկ լրագիրներ «ՀԱՅ ՍԻՐՏ», «ԱՐԵՂ», (Գոյամարտ). անա տեղեւոյն ամբողջ գրական արտադրութիւնը:

Լիոնի գաղութը գովելի հիգ մ'ըրաւ գրական-գիտական «ՇԱՐԺՈՒՄ»-ի մը, որ սակայն իսկոյն դադարեցաւ:

Անցնող տարւոյն աստղեր երեւցան Պալ. Կորիզմիսի վրայ, «ԱՐՁԱՆ», «ՊԱՏԿԵՐ», «ՀԱՐԹՕՆՔ» որոնք շուտով խաւարեցան: Վերջինը օրագրի վերածուեցաւ: Լաւագոյնը եւ գրական նորութիւն բերողը «ԱՐԵՒԵԼՔ»-ն էր Թ. Ազատեանի ջանքերով փայլուն՝ որ նոյնպէս անհետացաւ: «ՀԱՅ ԿԻՆ» եւ «ՀԱՅ ԽՕՄՆԱԿ» են որ շատ համեստ չափերով գրական լուծայ մը

կը ներկայացնեն, որոնց մէջ սակայն ծանօթ գրիչներէն ոչ մէկը կը տեսնենք:

Պալքանեան մէջ Պալքարիա հակառակ իր աղքատութեան քանի մը թերթիկներ կը պահէ: Սոֆիայի «ՄԱՍԻՍ» գեղարուեստականը թէեւ շուտով մարեցաւ, սակայն նորեր - ըլլայ մանկական - երեւցան հոն. «ԱՐԺԻ» մարզական լուրերով եւ օգտակար գիտելիքներով. նոյնպէս Փլովտիի Վիեննական Միւլմեան հայրերու «ՈՒՍՈՒՄ-ՆԱՐԱՆ» կրթական-գիտական նախնական ծանօթութիւններով. «ՊԱՐՏԷՂ» մանկական հանդէս Մարաշեանի ջանքերով. եւ վերջերս Սոֆիայի «ՏԵՂԵԿԱՏՈՒՆ» տնտեսական ընդլծով:

Մինչ անդին Ռուսիոյ, հակառակ իր լաւագոյն պայմաններուն, մինչեւ օրս գրական շարժում մը չունեցաւ՝ Սիրունիի պատկառելի «ՆԱԻՍԱՍԱՐԳ»-էն վերջ, որ տարիներ առաջ այնքան փայլով կը հրատարակուէր Պուրքէշի մէջ: Եւ սակայն գրող ու գիտուն տարրը չի պակսիր հոն:

Պալքանեանի աւելի ամուլ մնաց յուսական գաղութը, մասամբ արդարաւանք, քանի որ մեծամասնութիւնը Զմիւռնիոյ եւ շրջակայքի փախստականներէն կը կազմուի, եւ հոս ալ հացի պայքարն է ամէնէն հզօրը: «ՕՇԱԿԱՆ» գրական վերելքի յոյս մը կու տար, բայց շուտով չբացաւ (1931):

Հերու Աթէնքէն «ՍՅՈՒՆԱՍԱՆ» մ'երեւցաւ պատկառելի դիրքով եւ հոն ու զանազան նիւթերով: Այդ թերթին շուրջ հաւաքուած կը տեսնուէին ոչ աննշան գրողներ, ինչպէս Կառվարեց, Լ. Էսահանեան, Հ. Նազարեանց, եւն., բայց այդ պահին ալ չորցաւ, ինչպէս անապատացաւ իր կարգին Նիկոսիոյ «ՈՎՍՈՒՍ»-ը:

Հեռաւոր Պարսկաստանի մէջ Թէհրանի է որ մէկ երկու լրագիրներով հայ գիրը կը նուիրագործէ: Հ. Գարագաշի խմբագրած «ՎԵՐԱՇՆՈՒՆԴ»-ը գրական էջեր ալ կու տայ: Բայց այդ ալ երկունքի մատնուած կը տեսնուի: Կը մնայ «ԱԼԻՔ» որպէս լրատու, եւ «ԲՈՒՈՒՍ» երգիծաւթերթը:

Անցնելով Սիւրիա, Պաղեստին համեմատօրէն սիրուն ու ջերմին կայծեր պիտի նշմարենք: Անցնող տարւոյն «ԵՐԻՏՍՍԱՐԳ» հայունին երեւցաւ Պէյրութի մէջ հիմնուած Տիկին Սիրան Սեպպէ: Գրական մաքուր շունչ մ'ունի ան: Յաջորդով պիտի տանք մանրամասն նկարագիրը եւ նիւթերուն ամփոփոյթը: «ՅԱՐԳՊՈՂ» ասուպի պէս մարեցաւ, ինչպէս «ՈՐԲ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՍՏՂԸ» երկուքն ալ Պէյրութի երկնքէն. մինչ նոր կը ծագի համեստ թերթիկ մը

«ՍՍՀԱԿ ՄԵՍՐՈՊ» Մ. Նաճարեանի ջանքերով:

Հալէպի մեծությունը դժբախտաբար շատ ծանր է. մայրենի լեզուն եւ գրականութիւնը այնքան հրապոյր չունին տեղացիներուն: Անշուշտ իրենց տխուր դերն ունին օտար ազդեցութիւնները: Հակառակ բազմաթիւ գաղութին, հազիւ մէկ լրագիր կը պահեն, եւ այն՝ կարեկցելի վիճակով: «ՆՈՐ ԱԻՏԱՐԵՐ» բողոքական թերթ մըն է, ուստի եւ գրականութենէ աւելի «փրկութեան կորսուած համբան գտնելու ետեւէ»: Անցեալները «ԿԱՆԹԵՂ» մ'երեւցաւ եւ իսկոյն մարեցաւ:

Երուսաղէմ «ՍԻՈՆ»-ով կը պարծի անշուշտ, որ հետզհետէ կրօնականին քով գրական ու բանասիրական էջեր կու տայ: Ատոր մասին ալ յետոյ:

Իսկապէս տխուր ու ցաւալի էր «ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԳԻՏԵԼԻՔ»-ի երեւումը, որ զինքն յընացող ու պատրաստող խոստումնալից երիտասարդ Կ. Հրաչի տապանագիրն եղաւ: Ա. Թիւր վերջինն ալ եղաւ. տարաբախտ երիտասարդը եւ ոչ իսկ գրիւնակութիւնը կ'ունենար տեսնելու այդ թերթը ուր այնքան սէր կայ գիտութեան, եւ հաշակ՝ արուեստին հանդէպ:

Երկրորդ հայրութիւնը, համեմատօրէն ամէնէն բարեբախտիկը մեր մէջ, կրնար աւելի արտադրել: Հոս ալ ազգային զգացումն ու գրականութեան սէրը այնքան վառ չէ: Կը յուսանք որ այս տեսակետով իր բարերար ազդեցութիւնն ընէ «ՀԱՅ ԳՊՐՈՅ»-ը որ այս օրերս ձեռքերնիս հաւառ: Հայ Ուսուցչական միութեան պատիւը կը բերէ այդ թերթը, որպէս ազգասիրական - գրական - կրթական շարժում: Այդ անդրանիկ թիւէն կը տեսնուի գեղեցիկ ուղղութիւնը՝ դաստիարակելու հայրութեան մաքուր հոգւով ժողովուրդն եւ նոր սերունդը:

Գահիրէ աւելի փայլուն է. «ՓՈԻՆՁ»-ը մանկական աշխարհի աստղն է. եւ «ՀՐԵՂԵՆ ՍԻԻՆ» կրօնա-բարոյական հարցերով կը զբաղի. մինչ «ՅՈՒՍԱՐԵՐ» հակառակ իր կուսակցական բուռն նկարագրին, գրական թերթի մը պակասը կը լեցնէ հոխ բաժիններով՝ ազգային եւ օտար հեղինակներէ:

Հոս ալ կորուստ մ'ունեցանք երկու տարի առաջ, «ՀԱՄԱՍՊՐԱՄ»-ը, որ գրական - գիտական ուղի մը բացած էր:

Յաջորդով կ'անցնինք Նոր աշխարհ:

Հ. ԵՂԱՍ ԳԵՂԵՍԵԱՆ